

Adam Phillips

Freud

De geboorte van de psychoanalyticus

Vertaald door
Rob Kuitenbrouwer

Ambo|Anthos
Amsterdam

[...] deze psychoanalytische zaken worden pas inzichtelijk als men ze betrekkelijk volledig en gedetailleerd presenteert, net zoals een analyse pas werkelijk op gang komt als de patiënt vanaf de abstracties waarvoor ze het surrogaat vormen, afdaalt tot de kleinste details. Daarom is discretie onverenigbaar met een bevredigende beschrijving van een analyse; om die te verkrijgen zou men zonder scrupules te werk moeten gaan, onthullen, verraden, te werk gaan als een kunstenaar die verf koopt met het huishoudgeld van zijn vrouw of het meubilair als brandhout gebruikt om het atelier warm te stoken voor zijn model. Zonder een vleugje van dat soort gewetenloosheid is het werk niet te doen.

Freud aan Oskar Pfister, 5 juni 1910

I

Freuds onmogelijke leven: een inleiding

Welk recht heeft mijn heden te spreken over mijn verleden?
Heeft mijn heden iets voor op mijn verleden?

Roland Barthes door Roland Barthes

Het verhaal van Freuds leven is eenvoudig verteld. Hij werd in 1856 geboren in Freiberg in Moravië, een plaats die nu Pribor heet en in Tsjechië ligt, maar destijds deel uitmaakte van het Habsburgse Rijk. Het kleine, tweehonderdvijftig kilometer ten noorden van Wenen gelegen marktstadje was vrijwel volledig katholiek, met een kleine Joodse gemeenschap. Freuds vader was een koopman die voornamelijk in wol handelde en Sigmund Freud was de oudste van zeven kinderen – vijf dochters en twee zonen – uit zijn vaders tweede (mogelijk zelfs derde) huwelijk, met een vrouw die twintig jaar jonger was dan hijzelf. Jacob Freud had twee zonen uit een eerder huwelijk. Zijn zaak stortte in toen Freud drieënhalve was, waarna het gezin naar Leipzig in Duitsland trok en een jaar later verder naar Wenen, waar Freud tot 1938 zou blijven wonen. Freud ging in 1865 naar het Sperl Gymnasium in Wenen. Na kort een carrière in het recht te hebben overwogen besloot hij geneeskunde te gaan studeren aan de universiteit van Wenen. In het derde jaar van zijn studie, die duurde van 1873 tot 1882, specialiseerde hij zich in de vergelijkende anatomie. Na onderzoek te hebben verricht op het gebied van de fysiologie, zonder dat hem dit duidelijke beroepsperspectieven opleverde, ver-

trok hij in 1885 naar Parijs, waar hij enkele maanden bij de grote neuroloog Charcot studeerde, om bij zijn terugkeer in Wenen in 1886 zijn eigen privépraktijk als ‘docent neuropathologie’ op te zetten. In datzelfde jaar trouwde hij na een verloving van vier jaar met Martha Bernays, een vrouw die vijf jaar jonger was dan hijzelf en die uit een voornaam Duits-Joodse familie stamde (haar grootvader was opperrabbijn van Hamburg geweest). Het paar kreeg zes kinderen, drie dochters en drie zonen, die met vrij korte tussenpozen werden geboren. In 1896 stierf Freuds vader op eenentachtigjarige leeftijd.

Door middel van uitgebreid klinisch werk, waarbij hij in eerste instantie hypnose gebruikte als methode om hysterisch genoemde patiënten te behandelen, en via een reeks gepassioneerde relaties met mannen – in het bijzonder de arts Joseph Breuer (geb. 1842), die hij aan het eind van de jaren zeventig ontmoette, en Wilhelm Fliess (geb. 1858), een kno-arts uit Berlijn die hij in 1887 ontmoette; en vervolgens na de eeuwwisseling met jongere mannen, onder wie Carl Jung (geb. 1875), Alfred Adler (geb. 1870), Karl Abraham (geb. 1877), Otto Rank (geb. 1884) en Sándor Ferenczi (geb. 1873) – ontwikkelde Freud de klinische praktijk van de psychoanalyse (hij gebruikte de term voor het eerst in 1896). Psychoanalyse was, zoals een vroege patiënt het noemde, een ‘praatkuur’: de dokter en de patiënt deden niets anders dan met elkaar praten. Met de analyticus achter hem gezeten op een stoel lag de patiënt op een bank en werd geacht ‘vrij te associëren’, alles te zeggen wat er in zijn hoofd opkwam en zijn dromen te vertellen, zonder te worden afgeleid door reacties van de analyticus. De dokter verhelderde, interpreteerde en reconstrueerde de jeugdervaringen van de patiënt, maar medicijnen of fysiek contact maakten geen deel uit van de behandeling. Het doel was de symptomen te bestrijden en het lijden te verlichten door middel van herbeschrijving.

De vele theoretische en klinische geschriften die Freud tussen 1886 en zijn dood in 1939 publiceerde, besloegen in de *Standard Edition* – de officiële vertaling van vrijwel al zijn werk in het Engels – drieëntwintig delen, en hij schreef duizenden brieven. Freud vestigde zijn naam met *Studien über Hysterie* (*Studies over hysterie*, geschreven met Breuer, 1895), *Die Traumdeutung* (*De droomduiding*, 1900), *Drei Ab-*

handlungen zur Sexualtheorie (Drie verhandelingen over de theorie van de seksualiteit, 1905), Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten (De grap en haar relatie met het onbewuste, 1905), Zur Psychopathologie des Alltagslebens (Psychopathologie van het dagelijks leven, 1905), Die Zukunft einer Illusion (De toekomst van een illusie, 1927) en Das Unbehagen in der Kultur (Het onbehagen in de cultuur, 1929).

Naarmate Freuds werk ook buiten Wenen bekend werd, door zijn geschriften, zijn persoonlijke invloed en de informele woensdagavondbijeenkomsten die hij vanaf 1902 hield voor nieuwsgierige en geïnteresseerde vakgenoten, maakte de psychoanalytische beweging, zoals ze al snel werd genoemd, een snelle ontwikkeling door. Het eerste internationale psychoanalytische congres werd in 1908 in Salzburg gehouden en in 1910 werd de Internationale Psychoanalytische Vereniging opgericht. In 1909 maakte Freud zijn eerste en enige reis naar Amerika en gaf colleges aan de Clark University in Massachusetts.

In 1917, tijdens de Eerste Wereldoorlog waarin zijn zoons als militair actief waren, ontdekte Freud een gezwel in zijn gehemelte dat uiteindelijk in 1923 als kanker werd gediagnosticeerd. Ondanks een aantal operaties hield hij er de rest van zijn leven met tussenpozen last van, al bleef hij tot het allerlaatst doorwerken. In 1919 stierf zijn lievelingsdochter Sophie op zesentwintigjarige leeftijd aan griep en in 1930 overleed zijn toen vijfnegentigjarige moeder. Na zestig jaar in Wenen gewoond en gewerkt te hebben vluchtte Freud in 1938 met zijn dochter Anna, die ook psychoanalyticus was, voor de nazi's naar Londen, waar hij in 1939 overleed.

De feiten van een leven – de onontkoombare feiten van ieders leven – behoorden tot de vele zaken waarover Freud door zijn werk onze manier van denken heeft veranderd. In zijn werk toont Freud ons niet alleen dat niets in ons leven vanzelfsprekend is, dat zelfs de feiten van ons leven niet voor zichzelf spreken, maar ook dat die feiten zelf er vanuit een psychoanalytisch perspectief anders uitzien. 'De psychoanalytische feiten,' schreef Freud, 'plegen al snel iets ingewikkelder te zijn dan ons lief is. Waren ze zo eenvoudig, dan zou de psychoanalyse wellicht niet nodig zijn geweest om ze aan het licht te brengen.'¹ Omdat we onze feiten aangenaam willen vinden, heb-

ben we de neiging ze te vereenvoudigen. De psychoanalyse brengt complicaties aan het licht die we liever niet willen zien; vóór de psychoanalyse, zo suggereert Freud, leken de feiten simpel, maar nu lijken ze ingewikkeld. ‘Aan het licht brengen’ kan betekenen dat iets wordt opgegraven, maar ook dat er een nieuw licht op wordt geworpen. Freud zegt hier niet dat de psychoanalyse nieuwe feiten onthult maar wel dat ze nieuwe aspecten van die feiten onthult. De feiten waren er altijd al, maar nu zien we ze anders. Wat de feiten ingewikkeld maakt, aldus Freud, is wat hij het onbewuste verlangen zal gaan noemen. (Zo is daar het feit dat Freud de psychoanalyse grotendeels ontwikkelde op basis van gesprekken met mannen, maar via de behandeling van vooral vrouwen; dat de psychoanalyse dus een homoseksueel artefact was, kan ons iets zeggen over Freuds homoseksuele en heteroseksuele verlangens, over wat hij van mannen en vrouwen wilde; onze verlangens beïnvloeden onze feiten en de manier waarop we feiten verzamelen.) Hij zal ons laten zien hoe en waarom we de feiten van ons leven begraven en hoe we, via de taal van de psychoanalyse, deze feiten naar boven kunnen halen én ze op een andere manier kunnen beschrijven. Hoewel zijn schrijven, om redenen die later duidelijk zullen worden, werd gedomineerd door archeologische analogieën – met de archeoloog als held – was het moeilijk om analogieën te vinden voor de psychoanalytische praktijk, zoals Freud in de loop van de tijd zou ontdekken. Waar Freud echter niet over twijfelde was de waarde van heldhaftigheid en de ontdekking dat psychoanalyse in zekere zin een heldhaftig project kon zijn. Zijn geschriften zijn doorspekt met verwijzingen naar de groten der aarde – onder wie Plato, Mozes, Hannibal, Michelangelo, Leonardo da Vinci, Goethe, Shakespeare, veel kunstenaars dus – en stuk voor stuk figuren die in Freuds ogen hun tijd hadden gedefinieerd, geen mannen die moeizaam probeerden in de maatschappij te assimileren, zoals veel Joden van Freuds generatie, maar mannen die zichzelf definieerden, die tegen de wind van de traditie hun eigen waarheden najoegen. In de door de jonge Freud gecreëerde mythe van zijn eigen heroïek, ontwikkeld in *De droomduiding*, was hij een man die op een nieuwe manier de confrontatie met de feiten van zijn eigen leven (de harde werkelijkheid) wilde aangaan (als motto voor

zijn boek gebruikt hij een in het licht van zijn ambities zeer toepasselijke regel uit Vergilius' *Aeneis*: *Flectere si nequeo superos, acheronta movebo* [als ik de goden niet op mijn hand kan krijgen, dan maar de onderwereld]). Via de psychoanalyse ging de introspectieve held, ontsproten aan de romantiek, op zoek naar wetenschappelijke legitimatie. Maar heroïek was – net als wetenschappelijke legitimatie – ook zo'n cultureel ideaal dat er na de psychoanalyse anders uit zou gaan zien. Freud zou via deze nieuwe wetenschap gaan beseffen – en de verwoestingen van de Eerste Wereldoorlog zouden dit bevestigen – dat het hele idee van heroïek in feite slechts een poging tot zelfgezing van onze flagrante kwetsbaarheid was. Freud suggereerde, via de psychoanalyse, dat er andere manieren moesten zijn om het leven als indrukwekkend te ervaren, andere genoegens om ons overeind te houden.

We leven ons leven, zo zal Freud ons in zijn altijd heldere proza voorhouden, zonder de confrontatie aan te gaan met de harde feiten, de feiten van ons verleden in al hun ingewikkeldheid, en dan met name de feiten van onze kinderjaren. Freud beschouwt moderne volwassenen als mensen die hun kindertijd niet te boven kunnen komen; als mensen met een kinderlijk beeld van wat een volwassene is. Hij zal ons laten zien hoe vindingrijk we zijn in het onszelf niet kennen en hoe het onszelf kennen – of de wijzen waarop ons is aangeleerd onszelf te kennen, niet in de laatste plaats via de conventies van de biografie en de autobiografie – in plaats van de oplossing het probleem is geworden. Waar we onder lijden, zo zal Freud onthullen, zijn alle methodes die we hebben ontwikkeld om lijden te vermijden; ons genot – het genot dat we aan onze seksualiteit beleven, het genot dat we aan onze gewelddadigheid beleven – is het lijden dat we het slechtst kunnen verdragen. En om de confrontatie met al deze onwaarschijnlijke feiten te kunnen aangaan hebben we behoefte aan een andere manier om onze levensverhalen te beluisteren en een andere manier om ze te vertellen. Maar eigenlijk hebben we ook een ander verhaal over genot en pijn nodig, een verhaal dat slechts gaat over de psychosomatische ontwikkeling van het kind in een gezin en van het individu in een maatschappij, een verhaal waarin religie geen plaats heeft. In plaats van God als ordenend idee kwam het lichaam

in het gezin; het gezin dat zijn eigen, grotendeels onkenbare trans-generatiele geschiedenis meebrengt naar de cultuur waarin het zich bevindt. De psychoanalyse begon als geïmproviseerde medische behandeling, maar werd tegelijk zo niet een nieuwe taal dan toch een nieuw verhaal over deze fundamentele zaken, en een nieuw verhaal over verhalen. Voor Freud is het moderne individu onontkoombaar – dwangmatig – een biograaf en een autobiograaf. En zijn seksualiteit en zijn symptomen maken deel uit van de vormen die zijn levensverhaal aanneemt.

Doordat hij het lichaam slechts met woorden behandelde, was het niet verwonderlijk dat Freud als dokter een sterke band had met het domein van de literatuur en de kunst. Hij was zelfs lichtelijk verbijsterd toen hij ontdekte dat zijn vroege ziektegeschiedenissen – waarin, zoals hij schreef, ‘een nauwe relatie tussen lijdensgeschiedenissen en ziektesymptomen’ bestaat – zich laten lezen als korte verhalen of ‘novellen’, zoals hij het zelf noemde.² In een psychoanalytische behandeling vertellen patiënten het verhaal van hun leven door te zeggen wat er in hun hoofd opkomt. Het is een ongebruikelijke manier om een verhaal te vertellen en om een geschiedenis op te tekenen. Als de feiten van ons leven eenmaal worden bekeken in freudiaanse zin is de traditionele biografie een van de eerste ‘slachtoffers’ van de psychoanalyse. Na de psychoanalyse zijn al onze verhalen over ons verleden – alle coherentie en plausibiliteit inclusief – verdacht. Ze verbergen meer dan ze zoeken. Geschiedenis begint als fictie te klinken en fictie begint op een vreemde manier als wensdenken te klinken.

De geschiedenis van Freuds tijd en plaats – de achtergrond, als het ware, van de klassieke biografie – kan dus ook worden gelezen met deze nieuwe freudiaanse complicaties in het achterhoofd. Het probleem is niet dat de historische feiten niet kloppen, maar dat degene die ze vertelt geneigd kan zijn tot simplificatie, en dan met name als ze op hun meest verwoestend zijn. We moeten op onze hoede zijn voor wensdenken, vooral in onze pijnlijkste verhalen. Freud maakte inmiddels bekende ontwikkelingen mee: de ineenstorting van het Oostenrijks-Hongaarse Rijk en de opkomst van het nationalisme; de wereldbrand van de Eerste Wereldoorlog en de

aanloop naar de Tweede Wereldoorlog; het verschijnen van het communisme en de opkomst van het fascisme; de toenemende emancipatie van de Joden en het begin van hun mogelijke uitroeiing. Het was een tijd van breekbare democratieën en instabiele aristocratieën, van onuitputtelijk kapitalisme en een ernstige economische crisis, van de ‘de-traditionalisering’ van maatschappijen en van een exorbitante wapenwedloop. Maar Freuds werk – onder andere een theorie van het lezen – wil ons vertrouwen ondermijnen in bekende formuleringen, en dan met name vertrouwde formuleringen met betrekking tot het verleden. Freud wil dat we op onze hoede zijn voor de verleiding onze geschiedenis in clichés uit te drukken, de verleiding ons te gemakkelijk te laten overtuigen door onze ficties en formuleringen. Volgens Freud zijn we voortdurend bezig het onvatbare te omvatten. Hoe schokkend de feiten ook mogen zijn, voor Freud is een geschiedenis altijd schokkender – en veel ongrijpbaarder – dan we voor onszelf willen weten; alsof hij al een voorgevoel had van de schokkende toekomst (zijn in Wenen achtergebleven zussen stierven in een concentratiekamp). We kunnen slechts leven met een gecensureerd verleden, zo ontdekte Freud gaandeweg. Vanuit een psychoanalytisch gezichtspunt waren moderne mensen evenzeer ‘overlevers’ van hun geschiedenis als makers ervan. We maken geschiedenissen om niet aan de waarheid ten onder te gaan.

De psychoanalyticus is een historicus die ons laat zien dat onze geschiedenissen ook een manier zijn waarop we het verleden voor onszelf verbergen; een manier waarmee we het verleden tegelijkertijd erkennen en loochenen (loochenen is, hoe je het ook wendt of keert, simplificeren; erkennen is complicatie toestaan). Naar ‘de grote Darwin’, zoals Freud een van zijn helden noemde, zijn wij wezens met een overlevings- en voortplantingsdrift. En omdat we verlangende wezens zijn in een ongemakkelijke wereld brengen we onszelf, net als alle dieren, in gevaar door onze verlangens en proberen we daarom onszelf te beschermen. Maar in tegenstelling tot andere dieren, die taal ontberen en dus ook geen culturele geschiedenis kennen, voelen we ons ook in gevaar gebracht door onze geschiedenis. Volgens Freud is er niets waartegen we ons meer willen beschermen dan onze persoonlijke geschiedenis en onze familie-

geschiedenis. Voor veel mensen was het verleden een fobisch object geworden, verborgen in sentimentele nostalgie en raciale en nationaal-historische mythen. Via de psychoanalyse – duidelijk een antwoord op deze steeds hardnekkiger wordende contemporaine kwesties – probeerde Freud vast te stellen op welke wijze we te ver gaan in onze zelfbescherming; in welke zin mensen lijden onder hun zelfbeschermende houding.

In Freuds ogen zijn we defensieve wezens, simpelweg omdat er zoveel is waartegen we onszelf willen beschermen; onze angst voor de buitenwereld wordt slechts overtroffen door onze angst voor de binnenwereld van herinneringen en verlangens, en beide zijn gerechtvaardigd (het was Freud die de gangbare term ‘defensief’ zijn plaats in het hedendaagse taalgebruik gaf). Wat ze verder ook mag zijn, de psychoanalyse is in ieder geval een lexicon van moderne angsten. Het erkende verleden, zowel persoonlijk als transgeneratie- neel, dreigt altijd ons vertrouwen in de toekomst te vernietigen of, zoals Freud suggereerde: moderne mensen begonnen de last van hun verleden op nieuwe manieren te voelen (met de komst van historisch onderzoek en wetenschappelijke onderzoeksmethoden wisten ze er meer over dan ooit tevoren). Wij, nu, kunnen de ware verschrikkingen van onze geschiedenis niet in ons opnemen. Voor Freud werd dat, impliciet, een reflectie op zijn eigen geschiedenis als Jood, maar ook een breder vertoog dat hij graag wilde veralgemeniseren. In Freuds angst dat psychoanalyse ten onrechte zou kunnen worden opgevat als een Joodse wetenschap zat in zekere zin ook de erkenning dat de geschiedenis van de Joden er op de een of andere manier in was vervlochten.

We nemen onze toevlucht tot plausibele verhalen, zo beweert Freud in zijn eigen deels plausibele verhaal dat psychoanalyse heet. We vrezen de directheid van de ervaring – de directheid van driftmatige verlangens en de overweldigende druk van de eigentijdse realiteit – en dus voeren we die voor onszelf op als symptomen en kennis, onze hopeloze en nobele vormen van zelfbeschikking. We leven zo angstig dat we blijven zoeken naar alle verklaringen die we maar kunnen vinden; maar onze wens ons leven zin te geven – of onze wens ons leven zinvol of althans begrijpelijk te laten klinken – is een

ironische erkenning geworden van hoe onwetend en verlangend we eigenlijk zijn; een maatstaf van niet alleen onze angst, maar ook onze overinvestering in vooruitgang als verwerving van kennis en samenhang als teken van kennis. En de ‘wij’ naar wie Freud verwees, was mogelijk, zo dacht hij, niet de Weense burgerij van het fin de siècle die hij kende, maar de gehele mensheid. Freud was met andere woorden, op de wijze van de grote negentiende-eeuwse Europese intellectuelen, ook een sterk generaliserend denker. In de werkelijkheid ontmoette Freud gedurende zijn leven slechts een kleine groep mensen, maar het veralgemeniseren van een punt – een van zijn interessantste essays gaf Freud bijvoorbeeld de titel ‘Over de zeer verbreide verlaging van het liefdeleven’ (1912) – was een manier om het retorisch te versterken. Naar verluidt was de jonge Freud, net als veel jonge mensen met een intellectuele inslag, meer geïnteresseerd in lezen dan in het leiden van een druk sociaal leven (*Don Quichot* was een van zijn lievelingsboeken!). De psychoanalyticus die hij werd, was evenzeer geïnteresseerd in de vraag of wij onszelf kunnen ervaren, als in de vraag of wij onszelf kunnen kennen; en bovenal in de vraag hoe kennis, en dan vooral zelfkennis, een toevluchtsoord kan worden om aan ervaring te ontvluchten. De psychoanalyse zou in wezen een uitwerking van *Don Quichot* worden.

Maar een van de dingen die ons in Freuds geschriften zullen opvallen is niet de dogmatisch vooringenomen scherpzinnigheid waarom hij beroemd is geworden, maar een gefascineerd en verstrekkend scepticisme. En scepticisme, zo geloofde hij, moest worden gerechtvaardigd, worden verantwoord, in even sterke mate als, of misschien zelfs in sterkere mate dan, overtuiging en geloof. Zijn *Drie verhandelingen over de theorie van de seksualiteit*, een van zijn eerste baanbrekende boeken over de psychoanalyse, eindigt met wat Freud de ‘onbevredigende conclusie’ noemt dat ‘we veel te weinig weten om uit onze incidentele inzichten een theorie te kunnen ontwikkelen die voor ons begrip van het normale én van het pathologische toereikend is’.³ Bijna honderdvijftig bladzijden met de meest buitengewone bespiegelingen eindigen met een slotsom waarin Freud vrijwel het hele project tenietdoet. Bovendien herinnert hij ons eraan dat

wat wij seksualiteit noemen op zichzelf ook al een geconstrueerde theorie is en niet simpelweg een natuurverschijnsel. Wat Freud ontdekt is de onmogelijkheid seksualiteit te normaliseren, terwijl we juist het seksuele altijd willen normaliseren. Dit komt, zo schrijft hij, doordat de seksualiteit 'de zwakke stee' blijft in 'de cultuurontwikkeling van de mensheid'.⁴ Freud zou dus geneigd zijn, zoals zijn critici beweren, alles als seksueel te beschouwen, zonder precies te weten wat het seksuele is, of zelfs te weten wat het begrijpen of kennen van seksualiteit zou kunnen betekenen. Men zou kunnen zeggen dat Freud in seks was geïnteresseerd omdat het een van de vormen is die de persoonlijke geschiedenis aanneemt, een van de wijzen waarop kennis van het verleden zichzelf opnieuw aandient; een van de gebieden in het leven van het individu waarbij de biograaf en de autobiograaf door iets geraakt worden en stilvallen, omdat ze nooit precies weten wat ze ervan moeten denken.

Freud raakte met andere woorden gepreoccupeerd door zijn werk, niet alleen door het vergroten van onze kennis van de menselijke natuur, maar ook door die momenten waarop het kennen tekortschiet, als kennis niet meer werkt, als iets anders dan kennis een object van verlangen wordt (datgene wat onze concentratie als lezer verstoort kan even veelzeggend zijn als het boek dat we aan het lezen zijn; Freud kiest altijd partij voor onderbreking). We maken een freudiaanse verspreking terwijl we dachten te weten wat we zeiden. Onze dromen gaan voorbij de grenzen van het begrijpelijke. Onbewust herhalen we wat ons aan onszelf niet bevalt. Freud brengt met andere woorden de ontwikkeling in kaart van het onbewuste en grotendeels onkenbare moderne individu in een cultuur die geobsedeerd wordt door kennis; van het in verwarring gebrachte en ontworichte individu dat ziet hoe logische samenhangen en tradities om hem heen ineens storten. Waar behoefte was aan vooruitgang vond Freud regressie en de allure van het verleden; waar voorspelbaarheid vereist, vond hij de wanorde van lust en zelfdestructie; waar wetten van de menselijke natuur of de geschiedenis gevraagd werden, vond hij slechts, zoals de titel van een van zijn beste essays, 'driften en hun lotgevallen'. De kindertijd, zoals hij die beschreef, bepaalde alles maar voorspelde niets. De menselijke ontwikkeling zat vol verlam-

mende herhalingen. We raakten geobsedeerd door seksualiteit, maar wat die obsessie precies inhield, was onduidelijk. Volgens Freud had Darwin de seksuele drift te zeer vereenvoudigd door te suggereren dat die louter om de voortplanting draaide. Aangezien Freud geloofde dat alles was 'overgedetermineerd', meervoudige oorzaken en redenen had, kon niets louter om één ding draaien. De wetenschaps-geschiedenis toonde dat nieuwe oorzaken en betekenissen bij mensen bleven opkomen. De wetenschap was even onvoorspelbaar als het fenomeen dat werd bestudeerd en kon ook niet wetenschappelijk bewijzen dat ze van waarde was.

Dus als we in Freuds gedachtegang willen meegaan, moeten we onze kennis van zijn leven en willekeurig welk ander leven – en zelfs onze wens zijn leven te leren kennen – temperen met een zekere ironie. Freud plaatste immers juist vraagtekens bij de verhalen die we onszelf vertellen over ons eigen leven en dat van anderen en leerde ons die op een andere manier lezen. Freud hielp ons, als dat het juiste woord is, ons leven te zien als tegelijkertijd onontkoombaar gedetermineerd en totaal onbeslist; als gedreven door herhalingen maar totaal onvoorspelbaar, als geïnspireerd door onbewust verlangen en slechts met tussenpozen verstandelijk kenbaar, en dan nog alleen achteraf. Er was de ontplooiing van het psychobiologische potentieel van het individu – de zogenaamde levenscyclus met zijn verschillende ontwikkelingsfasen – en er was iets met minder vast uitgezette lijnen, minder verklaarbaar, dat het levensverhaal wordt genoemd. Freud wilde deze onontwarbare elementen samenbrengen in de wetenschap van de psychoanalyse, maar met een grote mate van onzekerheid over wat mogelijk was. Deels omdat Freud ontdekte dat we ons in ons levensverhaal voor onszelf verbergen; dat dat juist de functie ervan is. We zullen dus vaak zien dat het meest dogmatische aspect van Freuds geschriften zijn scepsis is. Hij wijst voortdurend op zijn eigen onwetendheid, zonder zich er ooit voor op de borst te kloppen. Hij laat ons voortdurend zien waarmee onze kennis in conflict komt; waar we met ons verlangen naar kennis werkelijk naar zouden kunnen verlangen.

Seksualiteit en dodelijke agressie – de thema's waarnaar Freud in zijn werk steeds weer terugkeert – zijn eigenschappen die ons onsa-

menhangend maken, die de grenzen van onze taal en onze zelfkennis blootleggen. Binnen in ons werkt wat hij later 'de stilte' van een doodsdrift noemt, en een onverzadigbare seksuele honger, 'die geen volle bevrediging kan vinden',⁵ en die zich verzet tegen betekenisgeving. Onze geschiedenissen zijn op hun meest fundamentele niveau verhalen van verlangen, in de zin van Freud; van seksualiteit en geweld en gebrek; van onoplosbare conflicten en onontkoombare ambivalentie. Waar we liefhebben, haten we ook altijd en vice versa. We willen meer leven voor onszelf, maar we willen ook, zoals Freud het in een van zijn beroemd geworden uitspraken formuleerde, 'op onze eigen manier sterven'. We zitten vol levenskracht maar, zo zegt hij in *Aan gene zijde van het lustprincipe* (1920), we verlangen ook naar traagheid, gevoelloosheid. We willen beter worden maar zijn ook verknocht aan ons lijden. Wat Freud steeds moeilijker vond om bij zijn patiënten te genezen, was hun (meestal onbewuste) wens niet te worden genezen. Al zoekend naar remedies drong bij Freud steeds meer het besef door hoe ongeneeslijk we in feite zijn, dat wil zeggen dat hij ontdekte hoezeer we genieten van ons lijden via de psychische alchemie van wat hij masochisme zou gaan noemen. In zijn latere leven ontwikkelde Freud de psychoanalyse zelfs door te beschrijven hoe ze niet werkte; in klinisch opzicht had hij vaak meer aan zijn mislukkingen dan aan zijn successen. Door ons te laten zien wat de psychoanalyse niet vermocht, toonde hij ons wat ze was (en waar ze tegenop moest boksen). Onderdeel van Freuds aanzienlijke ambitie – wat is een theorie van het wensen anders dan een theorie van exorbitante ambitie? – was in onweerlegbare termen de grenzen van de psychoanalytische ambitie aan te tonen. En bloot te leggen dat de oorzaken en redenen van ambitie gevonden konden worden in de catastrofes van de kindertijd. En dat we heel lang kind blijven.

En toch leek er in wat Freud als onze driftmatig gedreven levens beschouwde een zekere marge voor vrijheid te bestaan, ruimte voor rationaliteit en keuzes. Impliciet was hij het eens met Swift dat je iemand onmogelijk ergens uit kunt redeneren waar hij niet eerst in is geredeneerd, maar hij ontdekte wel dat hij soms in staat was mensen met psychoanalyse uit of door hun akeligste angstsituaties te leiden. Er was een verlichte Freud die geloofde dat we verstandiger en ge-

zagsgetrouwer konden zijn; dat kennis, en dan vooral kennis die via wetenschappelijke methoden was verkregen, bijgeloof kon verdrijven en ons kon bevrijden van ouderwetse tirannieën. Een Freud die bleef geloven in het geven van redenen en het toetsen van hypothesen, in het heilzame effect van verklaring en begrip, in de waarde van het benoemen van dingen met woorden, die geloofde dat ons leven kon worden verbeterd met de gesprekken die hij had ontwikkeld en psychoanalyse had genoemd, al konden ze slechts, zoals hij het in een alweer beroemd geworden uitspraak noemde, ‘hysterische misère veranderen in gewoon ongeluk’; die hoopte dat kennis en verlangen niet altijd met elkaar in tegenspraak waren. En er was een tegen de verlichting gekante Freud die het, naarmate de tijd verstreek, steeds moeilijker begon te vinden de meeste van deze zaken te geloven, echter zonder ooit zijn geloof in de waarde, en de waarden van psychoanalyse kwijt te raken. De wijze waarop Freud vertrouwen bleef houden in de psychoanalyse zoals die zich ontwikkelde – dat wil zeggen hoe het onbewuste, zoals hij het noemde, nooit zijn grip op hem verloor – is zelfs het centrale drama van Freuds leven. Het was deze relatie tussen verlangen en weten, tussen het onbewuste en wat hij het Ik noemde, tussen onszelf als wezens van (aanvankelijk ongecultiveerde) behoefte en als wezens van (gecultiveerde) kennis die Freud fascineerde. Psychoanalyse werd een onderzoek naar wat kennis te maken had met verlangen (als die daar al iets mee te maken had); en zelfs naar wat het vertellen van je levensverhaal te maken had met verlangen. Freuds aanvankelijke hoop was dat levensverhalen de behoefte in stand hielden. Maar in de loop van de tijd zou zijn geloof hierin afnemen.

Maar het was, zoals Freud bij verschillende gelegenheden zou opmerken – een opmerking die we ons bij iedere beschouwing van Freuds leven ter harte moeten nemen – vooral de jacht op kennis die hem als jonge (en ook als oudere) man inspireerde. Zoals hij in zijn *Zelfportret* (1925) al schreef: ‘Een bijzondere voorliefde voor de positie en het werk van een arts heb ik in die jeugdijaren niet bespeurd, later trouwens ook niet. Veeleer werd ik bewogen door een soort van weetgierigheid.’⁶ Niet religie, niet politiek, niet geneeskunde, niet seksualiteit, niet helen en helpen, maar kennis. Ook de jacht op ken-

nis zou ten prooi vallen aan de psychoanalytische onderneming, toen Freud deze jacht begon te beschrijven als niets anders dan een van de ingenieuze en alomtegenwoordige vormen die seksualiteit kan aannemen. Psychoanalyse werd de taal waarin Freud zich kon afvragen welk verlangen met weetgierigheid moest worden vervuld. Nieuwsgierigheid, zo zou Freud gaan geloven, ging in de eerste plaats en in wezen om seks. Er was niets anders om belangstelling voor te hebben dan de relaties van mensen met elkaar, wat ze samen deden (waarbij alles een voorwendsel was om iets samen te doen). De bevrediging van het verlangen naar kennis was een afgeleide – een sublimatie, om zijn eigen nogal obscure term te gebruiken – van de directere, meer zinnelijke geneugten van de jeugd jaren. Niet dat de op kennis beluste persoon een gemankeerde sensualist was, maar wel een getroebleerde; iemand die net als wij allemaal onderworpen was, niet zozeer aan zijn verlangens zelf als wel aan het conflict rond en vanwege zijn verlangens. Niet het genot was verslavend, maar het verdoven ervan.

Wat (sommige) moderne mensen na Freud wel moesten opmerken, via hun symptomen, hun dromen, hun versprekingen en hun onvervulde ambities – met name moderne mensen die niet langer religieus waren – was hoe onbewust ze waren, hoe ver ze waren verwijderd van een helder inzicht in hun eigen intenties, hoe beslist onwetend ze waren van hun eigen genot. En in Freuds taal gaf dit aan hoezeer hun behoeften hen in conflict brachten met zichzelf, en hoezeer ze fundamenteel in zichzelf verdeeld waren. Alsof mensen niet langer wisten wat in hun eigenbelang was, of wat hun eigenbelangen waren, en zelfs of ze wel eigenbelangen hadden. Moderne mensen konden leven alsof hun eigen ik hen totaal niets kon schelen. Ze konden bijvoorbeeld alles of niets in de waagschaal leggen voor geld of voor liefde, voor veiligheid of opwindning. Het was na Darwin verwarrend te ontdekken dat de Mens, zoals hij toen werd genoemd, een dier was dat zichzelf opzettelijk had vervreemd van zijn eigen natuur, dat vooral last had van zijn eigen vermogen zich aan te passen. Volgens Freud was het maar al te menselijk geworden om het overleven en voortplanten als levensdoel aan de kant te schuiven; al te menselijk zich aan te passen (te assimileren en zich te